

Egy kiadatlan Jókai-kézirat

NEMESKÉRI ERIKA

A JÓKAI-filológia gazdag, a kritikai kiadás tanúsítja. Bősséggel maradtak fenn JÓKAI-autográfok is. Sokat írt Jókai, s amit megírt, azt meg is jelentette. Nem kutatunk tehát kiadatlan művek után, mert talán már nincsenek is olyanok. De a véletlen gondoskodik a meglepetésről.

Nincsen együtt JÓKAI irodalmi hagyatéka, de országos kézirati gyűjteményeink gazdag autográf anyagot őriznek. Azt is tudjuk, hogy magánkézen még mindig jelentős mennyiségű JÓKAI-kézirat rejtőzik. Egy részéről tudomása is van a gyűjtemények őreinek, más részük lappang. A kegyelet és a tudományos érdek azt diktálja a közgyűjteményeknek, hogy a fölbukkanó kéziratokat megvásárolja. Így jutott hozzá az OSZK Kézirattára is egy lappangó kézirat-kollekcióhoz. Az író első korszakából származó autográf kéziratait vásárolhatta meg 1975-ben.

E művek a következők: Egy 1848–49-es tárgyú címtelen munkája, *A kétszarvú ember*, *Erdély aranykora*, *Török világ Magyarországon*, a *Janicársárok végnapjai* és *A magyar nemzet története*. A regényeket a kritikai kiadás szerkesztői, kézirat híján, az első kiadás meg a többi összevetése alapján kiadták; a regényes történelem is megjelent kritikai gondozásban.¹ A megvásárolt, eddig lappangó regénykéziratokat a kritikai kiadás gondozói nem ismerhették, alapszövegnek is csak részben használhatták volna őket, mert hiányosak, töredékesek. Csak az *Erdély aranykora* teljes a kollekcióban, de a többi hiányos autográf is adhat még feladatot a JÓKAI-filológiának. A kéziratok közt van egy, amelynek ismertetésére azért vállalkozunk, mert JÓKAI egyik emlegetett munkájának kézírata az *Emléksorok 1848–49-ből* című, nyomtatás közben elkobzott művének töredéke.

VLADÁR ERVIN, a caracasi Magyar Ház egykori elnöke levelet írt az Országos Széchényi Könyvtár Vezetőségének, hogy családja hagyatékeként JÓKAI-kéziratok vannak a birtokában. „Egy barátunk² felhívta figyelmünket arra — írja a többi közt —, hogy Önöket érdekelhetnék Jókai legelső munkáinak a kéziratai, amelyeket a múlt század közepe táján ő maga adott hálából nagyanyámnak, akinek a házában tardonai bujdosása idejében

1. *A magyar nemzet történetének* töredéke (12 f.) 1912 óta a Kézirattár tulajdona (Q. Hung. 2026.). A többi mű kéziratából nem volt eddig töredékünk sem.

2. NAGY Péter, irodalomtörténész.

sok időt töltött és török időkről szóló munkáiban felhasznált adatokat részben az ottani könyvtárban levő régi könyvekben találta.”³ A levél szűkszavú közlése természetesen nem igazíthat el bennünket. Kérdés az is, vajon ki lehet az a nagyszülő, akinek JÓKAI a kéziratokat ajándékozta. Ismertek ugyan más forrásokból a személyek, akikkel JÓKAI Tardonán kapcsolatban volt. JÓKAI maga is főlelegeti őket, s életrajzírói is megemlékeznek róluk.⁴ Tardonai tartózkodásának kezdete augusztus közepe nagyvenkilencben. Emlékeiben leírta, hogy felesége segedelmével, Róza asszony egyik színészkollégája, TELEPY György tanácsára menekült áruházban Tardonára az összeomlás után. Útja utolsó szakaszán KOSSUTH titkára, RÁKÓCZY János segítette a menekülőt. A korábbi ellenfél, Tardonán pedig CSÁNYI Benjámint földbirtokos házában lelt menedékre. CSÁNYI Benjámint felesége TELEPY György rokona volt, a vendégszerető házat tehát LABORFALVI Róza színészkollégája szerezte számára. JÓKAI Tardonán december végéig időzött. RÁCZ Endre lelkész KOVÁCS János nézve kiállított útlevelelélél vég neki az útnak, hogy visszatérjen Pestre, mikor már felesége menlevelet biztosított a nevére.⁵

Valamivel több, mint négy hónapot töltött JÓKAI Tardonán, s minthogy bujdosó volt, kapcsolatai feltehetően néhány személyre korlátozódtak. Így tudja ezt a JÓKAI-filológia is. Eszerint JÓKAI, aki tardonai tartózkodásának nyomát sokszor följegyezte, a VLADÁR-családot soha nem említette, és azt sem, hogy a család valamelyik tagjának kéziratát odaajándékozta volna. VLADÁR Ervin szóbeli közléséből ismertük meg a megajándékozott nagyanya nevét. Aki a kéziratokat kapta, özvegy VLADÁR Józsefné, született LÓNYAI Karolina — a családi hagyomány olykor Saroltának is emlegeti — volt; az időben a Tardonával szomszédos Bánfalván — ma Bánhorvátin — élt. A VLADÁR család emlékezete szerint JÓKAI kimozdult Tardonáról a bujdosás hónapjaiban, meglátogatta a bánfalvai kastély magános asszonyát, s használta az értékes családi könyvtárat.

CSORBA Zoltán KAZINCZY Gáborról írt életrajzi munkájában említi:⁶ „A kastély előtti parkrészen gyönyörű fák állhattak valamikor. A száz év előtti időkből ma már csak egy hatalmas akác, két óriási krisztustövis fa és egy pompás alakú vadgesztenye fa áll. Ez utóbbit a néphit Jókai fájának tartotta. A mende-monda szerint ugyanis Jókai 1849-ben, ha Tardonán keresték, ide menekült, ha itt keresték, Tardonán bujkált.” CSORBA a „mende-mondát” az elmúlt évtizedben gyűjtötte. Itt tehát csak annyit mondhatunk, hogy a VLADÁR-család emlékezete és a néphit szerint JÓKAI 1849 végén is járt a bánfalvai kastélyban.

Az özvegy baráti kapcsolatot tartott KAZINCZY Gáborral, aki viszont — mint ismeretes — JÓKAI elvbarátja volt a debreceni napokban. Később

3. VLADÁR Ervin levele Caracasból 1974. december 18-án. OSZK Irattára.
4. HEGEDŰS Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. — — emlékiratai. 1927.
MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai élete és kora*. I—II. 1907.
NAGY Miklós: *Jókai. A regényíró útja 1868-ig*. 1968.
ZSIGMOND Ferenc: *Jókai*. 1924.
JÓKAI Mór: *Az én életem regénye*. 1912.
5. OSZK Kézirattár, Fond V/775.
6. CSORBA Zoltán: *Kazinczy Gábor*. 1970. 68. l.

is tartott — és kitartott — a barátságuk. VLADÁR Pál (VLADÁR Ervin fia) közlése szerint a családi hagyomány azt is megőrizte, hogy KAZINCZY Gábor is Bánfalván tartózkodott JÓKAI tardonai időzése hónapjaiban. KAZINCZY életrajzának adatai a VLADÁR-émlékezetnek ugyan ellentmondani látszanak. KAZINCZY Gábort éppen az őszi, koratéli hónapokban idézték bíróság elé, tartották vizsgálati fogságban. Igaz, hogy közben néhány napra családi okokra hivatkozva távozást nyert.⁷ Azt azonban semmi nem bizonyítja, hogy e néhány napot a bánfalvi kastélyban töltötte volna. Találkozott-e JÓKAI-val 1849 őszén-telén Bánfalván vagy Tardonán? — nincsen rá pozitív válasz.

Mikor ajándékozta vajon JÓKAI a fentnevezett kéziratokat özvegy VLADÁRNÉNÁK, arra se tudunk pontos választ adni. A kézirat-ajándékozás emléke azonban valószínűsítenie látszik egy későbbi összeköttetést. Ha ugyan nem pusztán csak legenda, hogy a kéziratokat JÓKAI ajándékozta LÓNYAI Karolinának, mert hiszen kerülhettek azok más úton is a VLADÁR-család tulajdonába. Néhány adat mégis JÓKAI és a VLADÁR család összeköttetését valószínűsíti. KAZINCZY Gábor az ötvenes évek elejétől Bánfalván élt (1850—1864). Ebből arra is következtethetünk, hogy a VLADÁR-családhoz KAZINCZY Gábor juttatta a JÓKAI-kéziratokat, amennyiben kézenfekvőbb, hogy JÓKAI KAZINCZYNÁK odaadta 1850 és 1854 közt írott műveinek kéziratait. De azért nem zárhatjuk ki a VLADÁR-család ismerettségét sem JÓKAI-VAL. Ha negyvenkilencben nem is, az ötvenes évek derekán járhatott JÓKAI Bánfalván. TOMPA Mihály KAZINCZY Gáborhoz írott egyik leveléből olvasható, hogy JÓKAI 1860 májusában Bánfalván járt, s ott meglátogatta a címzettet. Szemrehányóan említi ezt a tényt TOMPA, mert JÓKAI nem vette a fáradságot, és nem ment át a Bánfalvához közeli Hanvára.⁸ JÓKAI tehát járt Bánfalván, ha tardonai időzésekor nem is látogatta meg a kastély özvegyét. Járhatott később is. KAZINCZY Gábor halála után (1864) az Akadémia megbízta JÓKAI-t: vegye át KAZINCZY Ferenc és Gábor irodalmi hagyatékát Bánfalván.

Ereklyeként őrizte a VLADÁR-család a JÓKAI-kéziratokat, s mikor a második világháború kitörése után Svájcba költöztek a familia élői, s onnan pedig a messzi Caracasba vándoroltak, magukkal vivén az ereklyéket, 1975-ben VLADÁR Ervin gondoskodott arról, hogy a nagy utat tett JÓKAI-kéziratok visszakerüljenek az országba. S akár JÓKAI-tól, akár KAZINCZY Gábortól jutott a család birtokába ez a gyűjtemény, megőrizték és visszaszolgáltatták azt, amiért köszönettel tartozunk VLADÁR Ervinnek.

A VLADÁR-gyűjtemény kéziratai közt egyetlen van, ami nyomtatásban nem jelent meg. A címtelen kézirat még kiadatlan. Keletkezési idejét is meg kell állapítani. A filológia annyit tud, hogy JÓKAI nem dolgozott 1850 októbere után a szabadságharc témakörében, mert a megszervezett cenzúra betiltott sok folyóiratot és könyvet, amely 48—49 emlékéit idézte. A SAJÓ álnéven megjelent *Forradalmi és csataképek* után azonban volt még egy kísérlete JÓKAI-nak az emlékidézésre, s annak kinyomtatására. *Az én életem regénye* első fejezetében — ez az *Emlékek a szabadságharcról* (1899) —

7. CSORBA Z.: i. m. 65. l.

8. Tompa Mihály levelezése. Szerk. BISZTRAY Gyula. 1964. 478. sz. levél.

találjuk az alábbi lapalji jegyzetet: „Azt kérdezhetné valaki, hogy miért nem írtam én meg ezeket a dolgokat előbb? Hiszen megírtam én az emlékeimet még 1851-ben; ki is nyomtatott belőlük Heckenast tizenöt ívet, de Protzman úr lefoglalta az egészet s betapostatta papírmachének. Gyerekjátékot öntöttek belől.”⁹ A könyv elkobzásáról megemlékezik JÓKAI az *Egy magyar nábob* előszavában is. (A magyar nábob megköltése.) Itt is azt emlegeti, hogy a kiadó tizenöt ív kész munkáját, amit a szabadságharcos időkről szólt, „betapostatta papírmachének”.¹⁰ Édesanyjához írott, 1851. április 14-én kelt levelében pedig ez áll az ominózus tényről: „A múlt hetekben a politika megtiltotta ezentúl forradalmi tárgyáról írnom, amikről már különben sem írtam October óta, hanem azért két kötetnyi hasonló tárgyú művem *Sírkövek* cím alatt, ami régebben be volt nyújtva, ugyanakkor megengedték kiadni. Most egy Emléksorok 1848—1849-ből című munkám van vizsgálat alatt. Ezzel már nem tudom, mi fog történni?”¹¹ E levélből annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy az *Emléksorok*at JÓKAI nem 1851-ben írta meg, ahogy az *Emlékek a szabadságharcból* lábjegyzetében megjegyzi, mert akkor már kísérletezett a mű kiadásával. Az anyjához írott levélben — egykorúan! — világosan rögzíti, hogy az *Emléksorok*at 1850 októbere előtt írta. Kézirattárunk őriz egy JÓKAI-noteszt, a *Műveim jegyzéké*-t. A 47-es tétel címe: *Emléksorok*; a cím mellett ez olvasható: „nem jelent meg”.¹² Eszerint már 1850 végén elkészült a kézirat, mely a szabadságharcot idézte, s amiből HECKENAST 1851 elején 15 ívet kiszedett, de a művet végül a cenzúra betiltotta, „Protzman úr” a kiszedett szöveget „betapostatta”.

A JÓKAI-kutatók azonban nem találták a JÓKAI-emlegette munka kéziratát. Óvatosan kell bánni JÓKAI emlékezéseivel — gondolták, mint annyiszor, ha tényre hivatkozott, hogy ő a realitások híve.¹³ A szabadságharcos múlt mitizálására gyanakodtak a kutatók, és úgy ítélték, hogy JÓKAI nem írt az ötvenes évek elején semmit a szabadságharc napjairól a *Csataképeken* és a *Bujdosó naplóján* kívül. A fent említett hivatkozásait pedig olybá vették, mint nem egy regénye elő- vagy utószavát, mikor egyikben-másikban valóságstizteletére hivatkozik.

A hatvanas években beköszöntött az alkotmányosabb időszak, lehetséges volt már szabadságharcos témafeldolgozásokat is közreadni. JÓKAI rövidebb cikkeket közölt negyvennyolc-negyvenkilencről. A *Vasárnapi Újság* 1861-es évfolyamán találjuk az *Életem legszomorúbb napjai*-t, az *Ústökös* 1861. évfolyamának elején olvasható a *Visszaemlékezések 1489-re* című írása. 1867-ben az *Igazmondó* közli *Adatok a magyar szabadságharc történetéből* című főljegyzéssorozatot. 1875-ben megjelent *Jókai Mór Forradalom alatt írt művei. 1848—1849* (Szerző tulajdona, Budapest, az Athenaeum R. Társ. Nyomdája). A kiegészítés nyolcadik esztendejében ez végre lehetséges, de természetesen az is megemlítendő, hogy JÓKAI e gyűjteményébe

9. JÓKAI Mór: *Hátrahagyott művei*. 1912. 5. k. 37. l.

10. JÓKAI Mór: *Egy magyar nábob*. J. K. K. 2. k. 259—260. l.

11. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2261. 181 f.

12. OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 698. 4. f.

13. JÓKAI Mór: *Politikai divatok*. J. K. K. 1963. 490—492. l.: SZÉKERES László tanulmánya.

csak azokat az írásait vette föl, amelyeknek hangneme, tényanyaga nem sértette a monarchia politikai érzékenységét. A megbékélés szellemében írja a kötet bevezetőjét: „Mind azt, a mi jelen könyvemben e két év alatt írt műveimből benn nem foglaltatik, megsemmisítettnek nyilvánítok: a mihez joga egyedül a szerzőnek van. . . De a mit a költészet és a szépműtan ítétele alá merek bocsátani, bárha merész hangja a mai korra szokatlan is, azt mind felvettem e könyvbe.” S megjegyzi még: „Több cikkét e korunkbeli működésemnek jegyzeteim kísérik, felvilágosítva a helyzetet, mely azokat előidézte. A mi bennük magánügy, s egyes emberekre vagy egy magamra vonatkozik, azt mind eltemettem.”¹⁴

Még egyszer visszatér a szabadságharc krónikájára. 1899-ben írta meg az *Emlékek a szabadságharcból* című visszaemlékezéseit.¹⁵ „Megkísérlem az átélt tapasztalatokat emlékezéseim, feljegyzéseim nyomán rendbe-gyűjteni, elkezdve ott a midőn Jellachich betört Magyarországra a reactio hadseregével s hatolt ellenállás nélkül Budapest felé.”¹⁶ E legutolsó kísérlete a szabadságharc történetének megörökítésére azt is jelenti, hogy JÓKAI sosem szakadt el a nagy idők emlékétől, egész életén át kísértette a téma, amelyet regényeiben (*Politikai divatok, A kőszívű ember fiai*) is fölhasznált. Személyes emlékei elevenek maradtak, és ha negyvennyolc-negyvenkilencet valamiképp idézte, úgy e kiadatlan maradt följegyzéssor az a forrás, amelyet a későbbiekben mindig felhasznált.

Mielőtt kéziratunkat bemutatnánk, azt is el kell mondani, hogy a kutatás közben rábukkantunk a „Protzman úr” által „betapostatott” szöveg töredékére. Kézirattárunk egyik vegyes JÓKAI-gyűjteményéből került elő a nyomtatványtöredék, mely a tárgyalt ismeretlen kézirat néhány fejezetét tartalmazza.¹⁷ A két ívnyi — 49—96 számozott oldal —, nyolcadrét alakú tördelt korrektúra tartalmazza kéziratunk XIV. fejezetének végét, továbbá a XV., XVI., XVII., XVIII. fejezetet és a XIX.-nek kétharmadnyi elejét. A különbség első benyomásra annyi, hogy a nyomtatvány számozása eggyel különbözik. A korrektúra fejezeteinek számozási rendje: A XIII. fejezet utolsó lapjai, a XIV., XV., XVI. és XVII. fejezet, valamint a XVIII. első kétharmada. A nyomtatványtöredékből nem lehet megállapítani a számozási eltérés okát, de valószínűsíthető, hogy a kézirat valamelyik előbbi két fejezetét JÓKAI összevonta. Ám az is megengedhető, hogy a nyomdában más kézirat került, mint ami most fölbukkant. De ha két kézirat volt is, a most fölbukkant és a még lappangó, amely a nyomtatás alapja volt, alig különbözik egymástól az előkerült nyomtatványtöredék tanúsága szerint.

14. JÓKAI Mór *Forradalom alatt írt művei 1848—49.* 1875. 3—7. l.

15. JÓKAI Mór: *Az én életem regénye.* 1912. 3—138. l. Az említett 1899-ben megjelent munka megjelenése előtt 1898-ban a Nemzeti kiadás 100. kötetének utószavában JÓKAI ezt írja: „Kötetet tesznek ki a 48/49-iki naplóm ívei, melyek hajdan elkoboztattak s melyeket újból megírni nem kívánok.” — Utószó összes költői műveim gyűjteményéhez: JÓKAI M.: N. K. 100. k. 232. l.

16. JÓKAI Mór: i. m. 3. l.

17. OSZK Kézirattár, Analekta 11348. A Révai Kiadó örökösaitől vásárolta a töredéket Kézirattárunk. Mind ez ideig mint azonosíthatatlan mű szerepelt. A töredék 49. oldalán, feltehetően RÉVAI Mórné kézírásával, ez áll: „Szilágyi Sándor állítása szerint Jókai confiskált műve. 1885. Aigner ajándéka.”

A kézirat és a nyomtatványtöredék összehasonlítását elvégeztük. A fejezetek számozási eltérése mellett találtunk más különbözőséget is. A kézirat vonatkozó szövege teljesebb, mint a nyomtatványtöredéké. A nyomtatott szövegből kimaradt, a kéziratban meglévő szövegrészek nincsenek áthúzva vagy zárójellel. Ebből következtetünk arra, hogy a nyomdába mégis egy másik kézirat kerülhetett, s az máig lappang valahol vagy elpusztult. A szövegösszevetés alapján kigyűjtött kézirat szövegrészek azonban beszédek. A legérdekesebbek a kézirat XVII. fejezetéből (a nyomtatott szövegben ez a XVIII. fejezet!) kerültek elő. KOSSUTH a békepárti küldöttel beszélget a párt formálódó programjáról. A beszélgetést a nyomtatott szövegben jelentősen megkurtítva találjuk a kézirathoz képest. Hiányzik a nyomtatványból KOSSUTH csongrádi eltévedésének a leírása is, és ami a legérdekesebb, kihagyta a nyomtatott szövegből a szerző KOSSUTH jellemének elemzését, amely a kéziratban így hangzik: „Kossuth nem volt az az ember, amivé őt környezete tevé. Természeténél fogva igénytelen, lemondó, környezete által lón nagyravágyó, követelő. Természeténél fogva bizalmas, nyílt szívű; környezete által gyanakodó, féltékeny. Természeténél fogva egyszerű polgár, környezete által udvari nimbuszba zárt Lama. Természeténél fogva határozott character, környezete miatt ingatag, következtelen s végre környezete által személyes bátorsága daczára annyiszor kislelkű.” — A fölbukkant kézirat szövegén a nyomtatáskor JÓKAI enyhített, változtatott, ha ugyan a nyomtatás alapja ez a kézirat, s nem kell föltételeznünk egy tisztázatot. Akárhogy volt is, a nyomdai töredék és a fölbukkant kézirat szó szerinti egyezése minden különbség mellett is arra utal, hogy az annyit emlegetett *Emléksorok* és a VLADÁR-kollekcióból előkerült címtelen kézirat azonos.

63 folio terjedelmű a kézirat, a lapok mérete 290×230 mm. JÓKAI megszámozta a lapokat, amelyeknek mindkét oldalára írta szövegét. Az oldalszámozás azonban némelykor megszakad. A kézirat elejéről hiányzik az 1—4. oldal. A hiányzó 1—2—3—4 oldalakon lehetett a kézirat címe és bevezetője. Az 5-ik oldalon kezdődik a szöveg, s ez minden bizonnyal a mű első fejezete, amely megállapítható a fejezetszámozásból. Az első három fejezetet ugyan nem jelölte JÓKAI, de a negyediket már igen (utólagos ceruzajelzéssel!), s a negyedik fejezet előtt három van, tehát az 1., 2., 3. Az egyes fejezetek élére láthatóan — a tinta mutatja — utólag írta oda a szerző a fejezetek tartalmi kivonatát. Ha ezeket a kivonatokat leírjuk, bemutatjuk általuk a kézirat tartalmát. Azt is meg kell jegyezni még, hogy miként az első három fejezet sorszámjele hiányzik, az utolsó — a XXIX. és XXX. — fejezeté is lemaradt, továbbá a folyamatos lapszámozás menete rögzítendő: 5—8. és 11—84., továbbá 1—25., a következő egységben nem az oldal, hanem a lap számozott: 1—4. — e rész tehát 8 oldal, és a következő két fejezet — a XIX. és XXX. — az előző számozás folytatása: hasonló módon csak a lapokat számozza a szerző: 5—11. — e rész tehát 14 oldal. — A kézirat oldalainak száma így 126.

Közöljük tehát a kézirat fejezeteinek, JÓKAI írta vázlatos tartalmát, a fejezetek rendjében (a fejezeteket jelölő római számokat zárójelbe téve, ahol a kéziratról lemaradtak).

- [I.] A móri csata. A császáriak tervei. Elfogott térkép. A csatavesztés okai.
- [II.] Haditanács, haditervek. Görgei nem fogadja el a terveket.
- [III.] Kossuth nem akarja Pestet elhagyni. Fiának víziói. Testvére római jellemvonása. Családi szakadás.
- IV. A kormány nem ad intenciókat eltávoztával senkinek. Pestvárosi tisztikar. Nyári.
- V. Népfelkelést akarnak tartani Pesten. Csányi megakadályozza.
- VI. Egy képviselőt félreértésből majd felakasztanak.
- VII. Első országgyűlés Debreczenben. Kossuth beszédei. Nyári clausulája.
- VIII. A honvédelmi bizottmány szerkezete. Genezise.
- IX. Népgyűlések, népfelkelés. Kossuth. Besze.
- X. Perczel levele a bizottmányhoz, vádjai. Haditervei. Győzelmei.
- XI. Kiss Ernő elhívatik a hadseregtől. Royalista.
- XII. A Görgeyt terhelő vádak Januárban. Azoknak mentsége. Elfogató parancs Kossuthtól. Nyári visszaveszi.
- XIII. Kassai csatavesztés. Mészáros a csatatűzben. Honvédtisztek. Szemere buzgalma. Klapka föltételei a vezérség elvállalásakor. Hadi tacticája. A don Miguelek. A csata megfordul.
- XIV. A kormány kísértetei. Két ellenkező hír Aradról, Szegedről. Bem felől aggasztó hírek. Poroszlón a császáriak megjelenése. Kossuth fel akarja szedetni a sajtót. Duschek, Nyári ellenállnak.
- XV. A magyar hadsereg alkatrészei. Proclamatiók a külföldön állomásozókhöz. A huszárok honvágy miatt hálnak. Az elvitt vőlegény. Az őrmester. Lopresti huszárok. Kossuth lovagok. István herceggeli összetűzés. Szalay csikósai. Rózsa Sándor amnestiája. A testőrvaszok. A másodezredes. Lengyel vörös sipkások. Boeckai huszárok. Kiss Ernő és a fogolytiszt. Ujházi. Guerillák. Nemzetőrök.
- XVI. Dembinszki megérkezése Debreczenben. Fáklyás zenéje. Az alárendelt vezérek. Lengyelek miatti aggodalom. Bécs eleste miatti vádak. Azoknak felvilágosítása.
- XVII. A martiusi forradalom kezdetén szocialis mozgalom. Kossuth és Vasvári. Dicsőséges nagyurak hát hogy vagytok. Deák az úrbériségi törvényekkel. Deák anecdotája a napi parancsról.
- XVIII. Kossuth és a békepárt programja, Kossuth szobája. Regényes kalandja a csongrádi pusztán. Kifogásai a program ellen. Mentsége a hírelt gabonamérgezésnek. A félig nyílt ajtó. Az 1848-ki törvények non plus ultrája. Kossuth és a küldött párbeszéde. Görgeiről véleménye. Békülési szándéka. Resignatiója. A békepárt hivatalos működése. Ennek megszakadása.
- XIX. Dembinszki és Görgei közti viszályok. Schlick tábornok megszabadulása Kmetty és Bulharin. . . Dembinszki találkozása Görgeivel. Kápolnai csata. A magyar had képe csata előtt. Az előcsapat viadala, az elvett lovasüteg. Dzsidasokkali viadal. Dembinszki ostrommal veszi be Kápolnát személyesen. Görgei az elfoglalt ágyúkat visszaveszi. Kmetty elkésik. Dembinszky visszavonulást parancsol. Görgei dühe emiatt. Zanini-czred elvesz. Donmiguél megszabadul. Visszavonulás a mocsárok közt. Görgei elfogatja Dembinszkyt. Kossuth, Dembinszki és Görgei együtt. Görgei vádjai. Görgei Klapkát ajánlja vezérnek. Kossuth Görgeit nevezi ki. Két nap múlva kinevezi Vettert. Megszidja az újságokat. Szolnoki csata. Dembinszki felfedezi tervét. Ennek hiányai. Kossuthnak ír kikelő hangon. Vettert Damjanics vexálja. Vetter sárgaságba esik. Vécsey be akarja bizonyítani; hogy a szolnoki csatát ő nyerte meg. Egy lengyel legionárius szavai Dembinszky mellőztetése után.
- XX. Legitimista követek Pesten és Debreczenben. Coup d'etats-k. Martialis törvények. Követi epuratio. Kizárt képviselő. Debreczenbe szökött képviselő onnan ismét visszaszökik. Nagy Kállói vészbírótság egy fuvarost halálra ítél s ezért feloszlatik. Nyári Széchenyiről. Széchenyi örült jóslata. Mostani lélekállapotja.
- XXI. Érdemrendek kiosztása. Guyon, Mészáros, Kiss Ernő különféle sajtáságú föllépései. Lenn az utcán. Fenn a Cabinetben. Kossuth a megjelenőket hogy fogadja? Mészárossali tréfák. A sáros ember a parasztkocsin. Görgei

belépte az elfogadó terembe, viselete. Kossuth az érdemjeleket feltűzi. Jelmondatok az egyes vezérekhez. Imposant jelenet Kossuth és Görgei közt?

- XXII. Jellemvonások a magyar nép életéből. Zalai parasztkövetek. A szöktető lélekjelenléte. A furfangos polgármester. A sánta koldus. Az önkéntes zseb-redugott kézzel. A k...i gyermekek, a mignatur csata. A rabbi, Messias neve 666. Nőkatonák. A Schwehāti markotányosné. Czakó anyja.
- XXIII. Politikai pártok Debreczenben. Enthusiasták. Democrata-republicanusok. Flamingók. Girondisták — békepártiak. Nyári — Kovács — Kazinczi. A békepárt elemei.
- XXIV. Nyári és Kossuth környezete. Nyári elleni intriquák. Hír Kossuth megmérgeztetési tervéről. Ál-tudósítás Pestről. Megbukott buktatási kísérlet. Egy esemény Battyányi életéből.
- XXV. Komárom. A nemzetőrparancsnok és a poloskák. A felszedett híd. Majthényi. Legenda Mackról. Komárom veszélyei. Új városparancsnok iránti gondok. Ajánlat Meszlényire. Görgei és Guyon közti feszültség. Örömhír, amit Guyon nem köszön meg. Guyon Komáromba jutása. Lakoma az ágyúk torkában. A bennszülött.
- XXVI. Debreczeni pártcsaták.
- XXVII. A pártok egyezkedése.
- XXVIII. Agitatio az országgyűlés feloszlására. Katonák ellenszenve a politicalai férfiak iránt. Egy párt izgatása a másik ellen a hadsereg közt. Kossuth levele a békepárt ellen. Klapka levele mellette. Ennek eredménye. Nyári elleni ingerültség. Nyári politicalai jelszava.
- [XXIX.] April 13. A hónapok 13-ik napjai. Battyányi Lajos István herczeggel. Ijesztgetés a decheanceal. Mészáros levele herczeg Windischgraetzhez. Kriegsminister der Rebellen. A „königlicher” szó. Kossuth legelőször kisebbségben marad a kormányon. Appellál az országgyűlésre. A győzelmek kárai. A békepárt szétbomlik. Kossuth beszéde april 13-kán a titkos ülésben. Fény és árnyoldalai. Ironikus üzenet a seregből az országgyűléshez egy győzelem után. Veronai congresszus. Nyári beszéde. Elfogott levelek az orosz consultól. Ezek feletti viták. Európai háború hite. Kilátás polgárháborúra. Pázmándi emlékezetes szavai.
- [XXX.] April 14. Két béna huszár. Gyűlés a templomban. Ferdinánd király és a komáromi intendáns. A király mezőhegyesi csikóssal. Metternich és a király. István nádor és a komáromi küldöttség. Kossuth rábeszélő ereje. A republikanus programm. Beöthi véleménye. Brown. Egy magyarhoni angol szavai.

A fejezetek elejére tett kivonatokból kikerekedik a kézirat vázlatos tartalma. S e vázlatból is kitűnhetik, hogy JÓKAI különösen ott dolgozik részletesen, ahol a szabadságharc története fordul, a debreceni kormányzás idejét festi bőséggel. Informáltabbnak látszik a debreceni politikai események dolgában, mint a korábbi hónapokra nézve. Ez érthető, hiszen követte a kormányt Debrecenbe, újságíróskodott a téli időszakban. Közeli látta az eseményeket és embereket. Esetlegességükben érzekelte a történéseket.

Ahogy a válság súlyosbodik, az események torlódnak, s kialakul a békepárti ellenzék erősödő kritikája a baloldallal — főként MADARÁSSzal és társaival — szemben, egyre közelebb kerül NYÁRÉKHOZ JÓKAI, s leginkább tőle tudja az eseményeket. S már maga is, mint szerkesztő e körbe tartozik.

1875-ös kötetében számos lábjegyzetet találunk. Ezek a megjegyzések a közlött cikkek körülményeit magyarázzák. Nem nehéz észrevenni, hogy a lábjegyzetek az *Emléksorok* kéziratosszövegén alapszanak. A *Magyarhon*

népei című nevezetes cikkéhez¹⁸ különösen sok megjegyzést illeszt. „Ezen cikk megjelenése egy hétig folyó országgyűlési vitára adott alkalmat. Ez volt az a cikk, amiért engem a ‚békepárt’ — a kiegyenlítésre hajló párt — szóvivőjének kiáltottak ki, s megtámadtak hírlapban és országgyűlésben.” Az *Emléksorok*... XVIII. fejezete taglalja e cikk viharos utóhatását. A nyomtatványtörödékek ez a XVII. fejezete. Kossuth hivatali helyiségében történik a találkozás. Mind a kézirat, mind a nyomtatványtörödékek ugyanazt a leírását tartalmazza e találkozásnak; az egyezés a két szövegben szóról szóra való. Érdekes azonban, hogy JÓKAI e leírásban még a *küldött* és Kossuth találkozásáról beszél. Hogy ki a *küldött*, az majd csak az ugyancsak egyező 1875-ös kötet említett jegyzetéből tűnik ki. A *küldött* maga JÓKAI. S ezt a találkozást ugyancsak saját szereplésével megírja az 1899-es *Emlékek a szabadságharczról* — című kései visszaemlékezésében is. Érdeemes kiemelni a találkozás egyik feszült helyzetét. A kézirat és nyomtatványtörödékek azonos szövege így szól:

(Kossuth szavával kezdődik a párbeszéd):

— Másik pont, — monda a *küldött*nek, — mely ellen kifogásom van, — s ez már a nagyobb kifogás, — a fentebbi, „a magyar nemzet csak törvényeiért küzd, azontúl semmiért.” — ezt én nem akarom kimondani.

— Ne beszéljen ön Görgeiről! kiálta fel Kossuth indulatosan.
 — Engemet nem is ő érdekel, hanem az az 20 ezer ember, a ki vele van.
 — Görgei áruló!
 — Be volna ez bizonyítva?
 — Testvére, Görgei Guido a bécsi cabinetben hivatalnok.

Az 1875-ös kötet nevezetes lapalji jegyzetében viszont ezt olvashatjuk:¹⁹

Az volt a kifogása (Kossuthnak), hogy miért mondtam én ki (tehát a „*küldött*” Jókai!), hogy a magyar nemzet csupán alkotmányra helyreállításáért küzd...
 — Azért, mert már kimondta más: s arra igent vagy nemet kell mondanunk.
 — Kicsoda?
 — Görgey.
 — Görgey áruló! — monda ekkor Kossuth indulatosan s okait előadta, a mik e meggyőződésében megerősítették.

Ugyanezt a jelenetet az 1899-es kiadású *Emlékek a szabadságharczról* című visszaemlékezés is megörökíti.²⁰

— A Sürgönybéli cikkek miatt hívtam önt (már nem tegezett.) Kinek a sugalmazására írta ön azokat a cikkeket?
 (Azt várta tán, hogy Nyáryra fogok vallani?)
 — A saját hazaszeretetem sugallatára írtam. Azt hittem, hogy ezzel szolgálatot teszek nemzetemnek.
 — De mégis, mi indoka volt önnek, hogy ezeket írja?
 — Az indokokat megmondhatom: hadseregünkben tömérdek régi katonatiszt szolgál, a kik rangjukat a „magyar király” kezéből fogadták el. Ezek most kétségben vannak az iránt, hogy mi a célja az ő fegyverviselésüknek. Ezeknek a megnyugtatóására adta ki Görgey fővezér is a váci napiparancsát.

18. JÓKAI Mór: i. m. 80. l.

19. JÓKAI Mór: i. m. 80—81. l.

20. JÓKAI Mór: *Az én életem regénye. Emlékek a szabadságharczról* (1899) 1912. 33. l.

Kossuth hangosan ütött öklével az asztalra:
— Görgey áruló!
Én nyugodtan válaszoltam:
— Tettei az ellenkezőt bizonyítják.
Erre bosszúsan elfordult tőlem.

Ítélje meg akárki, hogy mit változott JÓKAI emlékezete 1850-től 1899-ig. Nem annyit, ahogy az *Emléksorok* híjával a szakirodalom azt állította. Az 1899-es előadás kétségtelen kerekítéssel terhes, de oly hosszú idő után ennyi természetes volna akkor is, ha az *Emléksorok* egyébként is nem kényszerülne a tényyszerűsége, s ha az 1875-ös szöveget nem határozná meg lábjegyzetjellege. A jelenet lényegében ugyanaz maradt. S itt az is fontos, hogy JÓKAI nem pusztán az emlékezetére támaszkodott utóbb, de 1875-ben is, 1899-ben is az *Emléksorok* 1850-es szövegére.

Mert nemcsak az idézett helyek egyeznek, mint olvasható. *Az én életem regénye* valamennyi szövegét érdemes szembesíteni az *Emléksorok* kéziratával. A RÓZSA Sándor történet is szerepel az *Emléksorok*ban, s miként a KOSSUTH-tal való találkozás leírásában, a RÓZSA Sándorhoz menesztett követ névtelen, csak utóbb tetszik elő, hogy ez a követ ugyancsak JÓKAI. Az *Emléksorok* szerzője magát kívülrekeszti a történeteken, s ennek nemcsak rejtőzködése az oka, ami nagyon is ésszerű 1850-ben, hanem előadásának szándékos tárgyilagossága, objektivitása. De *Az én életem regényében* még számos hely van, ami a kézirattal tényyszerűen egyezik. A bécsi küldetés, az „összetépett papírrongyok”, mely PÁZMÁNDY Dénestől hallott történet, s arról szól, hogy PÁZMÁNDY a bécsi angol nagykövetség képviselőjének és KOSSUTH találkozásának nyomát, egy eltépett papírt a találkozás után összeszedte, majd összerakta. A papír az angol kormány ajánlatát tartalmazta, amelyet KOSSUTH nem fogadott el. Az ajánlat Magyarország és Ausztria kiegyezése esetére az angolok magyarokat illető függetlenségi garanciája volt. A szolnoki napok is az *Emléksorok* alapján került *Az én életem regényébe* csakúgy, mint BROWN angol diplomatának a *Függetlenségi Nyilatkozat* elleni agitációja, és még számos ilyen egyezést sorolhatnánk. A lényeg azonban az, hogy az egyezések bizonyítják: JÓKAI 1899-es emlékezéseivel használhatta hajdani följegyzéseit.

Már megkíséreltünk válaszolni arra, hogy a kézirat mikor íródhatott. Idéztük JÓKAI édesanyjához írott levelét. De a kézirat szövegében is vannak utalások az írás idejére nézve. A [III.] fejezet a kormány Pestről való távozását taglalja. Benne írja: „S úgy hisszük: hogy 1850-ben bátran érdemül róhatjuk fel a tisztelt férfiúnak: hogy e készletek legnagyobb része csakugyan itt is maradt s a császári fővezér kezébe jutott.” (MADARÁSZ Lászlóról beszél itt JÓKAI, reá hárítván a felelősséget a hadi-pénzügyi készletek nem elszállításáért. A KOSSUTH-iratok erre vonatkozóan mást mondanak: A szállításra többszöri utasítást CSÁNYI László kormánybiztos kapott, és DUSCHEK „felejtette” Pesten a készleteket.)²¹ A kézirat XV. fejezetében, ahol a magyar hadsereg „alkatrészeiről” van szó, a híres LENKEI-huszárokról mesél JÓKAI egy epizódot. LENKEI éppen lagziját készült megülni, mikor jelentették, hogy csapata hazaindult. LENKEI rögvest fölkerekedett, s menyasszonyának

21. *Kossuth Lajos összes művei.* (Kiad. BARTA István és SINKOVICS István) 1951—1957. 14. köt.

azt mondta: „csak egy pillanatra!” „Azóta két év folyt le már — írja JÓKAI —, és a vőlegény elméjétől megfosztottan ül az örültek házában, búsan ismételve e szavakat ‚csak egy pillanatra’. E vőlegény Lenkei.” S ugyanezen fejezetben találunk még egy, a keletkezési dátumra fényt vető passzust: „Ezek voltak a magyar hadsereg alkatrészei múlt évi Martiusban.” — Ennyi teljesen nyilvánvalóvá teszi, hogy JÓKAI az *Emléksorok* autográf kéziratát 1850-ben írta. Fentebb idéztük anyjához írott levelét — kelt 1851. április 14-én —, amelynek tanúsága szerint forradalmi tárgyról nem írt már „October” óta. Szükségképpen 1850 októbere óta. De ugyanez a levél említi, hogy egy *Emléksorok 1848—1849-ből* című munkája „van vizsgálat alatt”, amelyet aztán PROTTMANN elkobzott.

A levéltári kutatás alátámasztotta az előbb feltárt helyzetet. A kiadó HECKENAST Gusztáv egy SAJÓ álnév alatt írt munkát mutatott be a pesti cs. kir. kerületi katonai parancsnokságnak. E hatóság továbbküldte a korrektúrapéldányt a cs. kir. magyarországi és erdélyi [III.] hadseregparancsnokság rendőri osztályához. 1851. április 6-án a rendőri osztály megkapta az *Emléksorok Napló 1848—1849-ből, írta Sajó 1-ső kötet* című művet cenzori elbírálásra. Az iktatókönyv szerint valóban PROTTMANN volt a bíráló, de jelentése az igen hiányos iratanyagban nem maradt fenn.²²

Sajátságos munka az *Emléksorok*, s ennek JÓKAI is tudatában van. Mikor április 13-i krónikáját kezdi, ezt írja bevezetésképp: „Elmondom, a mit e tárgyról tudok. Minden körülményeit én sem ismerem, a mit megírtam az nem história, csak adatok a históriához.” A trónfosztás napjának krónikáját JÓKAI NYÁRY Páltól és PATAYTól tudta, mint sok egyéb tényt is főként tőlük tudhatott meg. Az előadásmód jegyzetszerűsége, a tények közlésére szorítkozása, ugyanakkor anekdoták, életképek, epizódok előadása — ez jellemzi az *Emléksorokat*, s talán nemcsak azért, mint Zsigmond Ferenc gondolta *A gyémántos miniszterrel* kapcsolatban,²³ hogy ez JÓKAI írói jelleméből így következhetett, hanem azért is, mert azon frissen és oly időben ezt a szerző másként nem is tehetette.

Fölmerül a kérdés, hogyan gondolkozott JÓKAI 1850-ben az elbukott történelmi vállalkozásról? A szakirodalom ítélete szerint JÓKAI „később alaposan meghamisította egykori forradalmi szereplését, és az ‚arany közép-út’ szószólójának igyekezett magát feltüntetni.”²⁴ Az *Emléksorok* kéziratának előbukkanása, az 1851-es nyomtatványtöredék föllelése kérdésessé teszi, hogy meghamisította volna JÓKAI egykori szereplését. És fölhívja a figyelmet JÓKAI egyik elbeszélésére, *A gyémántos miniszterre*. A JÓKAI-monográfiák kicsit tanácstalanul állnak szemben evvel a novellával. Valamennyi keresi az életműben e novella hangnemének hátterét, de az *Emlék-*

22. OL (Országos Levéltár) — D 37. k. k. (III.) Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen: Polizei Section (A cs. kir. magyarországi és erdélyi [III.] hadsereg parancsnokságának rendőri osztálya) 1849—1851, Általános iratok. — 21. kötet. Az 1851. évi iktatókönyv 15525. ikt. sz. alatti 1851. április 6-i bejegyzése: „Eingelangt von k. k. Milit. Districts Commando in Pesth 5./4. 1851. Z. 3244. übermacht das vom Gustav Heckenast überreichte Werk: «Emléksorok Napló 1848—1849-ből, írta Sajó 1-ső kötet» zur Begutachtung“.

23. ZSIGMOND Ferenc: *Jókai és Debrecen*. 1925. 17. l.

24. *A magyar irodalom története. 1848—1905*. 1965. 287. l.: NAGY Miklós: *Jókai Mór*.

sorok híjával ez a háttér nem látszik. SÓTÉR István, aki e bonyolult időszakot — a bukás utáni félévtizedet a legösszettebben szemléli, azt írja a nevezetes elbeszélésről: „A gyémántos miniszter Jókai oly ritka satírai hangjának egyik érdekes példánya. Aki ezt a novellát megírta, valószínűleg nem tett le a szándékról, hogy akár a legszigorúbb bírálattal illesse a szabadságharcot s a legendás vállalkozás mögött felfedezze annak fonákját.”²⁵ És valamennyi monográfia keresi a hiányzó láncszemet, *A gyémántos miniszter* satírai hangjának tapasztalati anyagát. Az *Emléksorok*... ezt az anyagot adja elő. *A gyémántos miniszter*hez ugyancsak jegyzetet fűz JÓKAI 1875-ben, a *Forradalom alatt* című kötetben.

„Ez a naplószerű vázlat (az elő és utószó kivételével) még a forradalom alatt íratott; de csak a forradalom után jöhetett ki a Szilágyi Sándor szerkesztette Emléklapokban, mely folyóirat a katonai rémuralom alatt, mint egy kimagyarázhatatlan lélektani talány, a legnagyobb censurátlan sajtószabadságot élvezve, közlé valamennyi „forradalmi csataképeket” miket „Sajó” álnév alatt írtam. Csak később a polgári kormány jött rá, hogy mit tartalmaznak a füzetek? s azonnal elkoboztatta a fennmaradt példányokat és betapostatta. A mi forradalmi elbeszéléseim az ideig könyvalakban egyesítve meg nem jelentek, azokat már csak travestálva lehetett közönség elé hozni... Ez a vázlat azonban mindenképen kimaradt. Ennek csak úgy van értelme, a hogy meg van írva. Ennek is helyet kell foglalnia jelen gyűjteményemben. Ez illusztrálja az *Esti Lapok*ban elfoglalt álláspontomat. Élesen van írva; de meg van írva, ki is volt már nyomtatva, s — „quod scripsi, scripsi”.²⁶

Van *A gyémántos miniszter*ben egy ditirambikus betét, amelynek szaggatott előadásmódja mintegy kiegészíti a többi rész vázlatos előadását. A satíraban a ditirambus jól kifejezi JÓKAI 1849-es eseményszemléletét. A katonai küzdelem áldozatos és hősieles mivoltának szól a ditirambus, a debreceni mindennapok politikai huzavonáit követi a satirikus vázlatosság. JÓKAI békepártisága vitathatatlan, de akármilyen rövid ideig tartott a debreceni időszak, mégis két részre bontható a békepártiság szempontjából. Április 13-ig JÓKAI úgy vélte, mint a békepárti vezetés, hogy meg lehet egyezni a Habsburgokkal. Az *Esti Lapok Pro memoria* című írásának befejezése így szól: „*Mi a harcot nem kezdtük, mi a harcot nem dicsvágyból fogadtuk el: mi megtámadott alkotmányos jogainkat védni fogtunk fegyvert, s mihelyt azok nem leendnek megtámadva többé, megszűnünk áldozni e nép vérével.*”²⁷ De mikor kitetszett, hogy a Habsburgok semmi hajlandósággal nincsenek a megegyezésre — kiegyezésre! — JÓKAI és a békepárti álláspont megváltozik.

„Az osztrák fél minden hajlamot a békülésre következetesen kiirtott. Megmászhatatlan tényekkel zárta le az alkotmányos kiegyenlítés lehetőségét; elvégre az orosz intervenció felhívásával teljesen lehetetlenné tett minden kísérletet a magyar nemzet és Ausztria közötti viszálynak békés megoldására. Az eddig legóvatosabban működő alkotmányos pártnak, mely vezetői közé egy Nyáry Pált, Szacsvayt, Kazinczy Gábort, Szemere Bertalant, Almássy Pált, Csengery Antalt, Kemény Zsigmondot számítá, nem maradt semmi egyéb választása, mint

25. SÓTÉR István: *Jókai Mór*. 1941. 74. l.

26. JÓKAI Mór: i. m. 231. l.

27. JÓKAI Mór: i. m. 119. l.

az események élére állni s az előre látható catastrophát legalább úgy közelíteni meg, hogy ha minden elvész is, a nemzeti becsület meg legyen mentve a bukásban. Ezt előre látta mindenki s illúzióink nem voltak. Az április 13-iki képviselői előértekezleten Nyáry minden rábeszélő tehetségét elővette, hogy a trónvesztés kimondását megakadályozza, s midőn a többséget maga ellen találta, akkor arra kérte elvbarátait, hogy hallgassanak el hát; legyen a holnap tény egyhangúlag elfogadva, s ha kell bukjunk el együtt; és ne vesszünk össze.”²⁸

Ezt az álláspontot vállalta JÓKAI is, magatartását ez magyarázza. Becsületből kitartani — ő is úgy véli, de ez biztosít számára lehetőséget MADARÁSZ László olyan megítélésére, ami *A gyémántos miniszter* egyik és erőteljesebb hangszíne. A másik — az említett ditirambikus hang — a katonai helyzet megítéléséből következik. „Bem altábornagy, mikor a végzetes határozatot megtudta: így nyilatkozott: ‚jetzt ist alles verloren, wir schlageu (sic!) uns noch, als gute Soldaten, aber für Ungarn können wir nichts mehr thun‘. Ezt Nyárytól és Pataytól hallottam. Valamint azt is, hogy a nagysarlói ütközet után Nagy Sándor tábornok azt mondá az izenetet vivő küldöncznek: ‚meg ne mondja ön a debreczenieknek, milyen nagyszerű volt a diadal, melyet ma kivívtunk; mert azok képesek lesznek akkor még két nagy hatalomnak háborút üzenni‘.”²⁹ JÓKAI álláspontja a debreceni időben előbb az alkotmányos megoldás, utóbb a „catastrophá” tudatában a becsületes kitartás.

MADARÁSZ Lászlóval ő nem egyezik, s huszonöt év után így ítéli meg elbeszélése hőseit:

„Magára az episod hőisére nézve pedig, most már huszonöt év távolán keresztül nézve a történeteket, kénytelen vagyok kimondani, hogy a történeteket ugyan agyonhallgatni nem lehet; de annak indokait én nem keresem aljas kapzsiságban, hanem inkább politikai kicsiny hitűségben. A republikánus párt e kiváló férfija hitem szerint, e fatalis ügyben nem ‚bűnt‘ követett el; hanem annál nagyobbat: ‚hibát‘. Ki hagyta az események vezetését venni az addig feljülállott párt kezéből. S a békepárt, mely őt megbuktatta: még rádúplázott erre a hibára, mert a mint feljül került, nem saját elveit adta az új kormánynak: hanem ő vette át a republikánus irányt a régítől, a hogy ezt az új kormányelnök Szemere republikánus programja, Csengery új ‚Respublica‘ című lapja, és saját republikánus cikkeim is constatálják.”³⁰

JÓKAI azonban huszonöt év után is azt állítja, hogy bár ez is hiba volt, nem lehetett másként cselekedni. A békepárt programját lehetetlenítette az udvar makacssága, s az intervenció után már képtelenség volt mást tenni, mint csak elbukni, s ezzel hasonlóvá lenni azokhoz, akik a harcokban naponta kockára vetették életüket. A katasztrófatudat ott van JÓKAIban folyton-folyvást a debreceni időben, különösen pedig április 13. után.

Már ekkor kezdte volna írni *A gyémántos minisztert*? Ezt állítja maga, s az *Emléksorokkal* frissen szerzett tapasztalat szerint ezt az állítást kétségbe nem vonhatjuk. *A gyémántos miniszter* azzal fejeződik be, hogy a bukott MADARÁSZT a trónfosztás menti meg. Ebben a megoldásban benne van JÓKAI negyvenkilenc áprilisi ítélete. Az *Emléksorok* hangvétele ugyanezt

28. JÓKAI Mór: i. m. 127. l.

29. JÓKAI Mór: i. m. 128. l.

30. JÓKAI Mór: i. m. 233. l.

az ítéletet sugározza. Vagyis a szabadságharc kritikai elemzésére törekedett JÓKAI; számvetést csinált, nem krónikát írt. Nem hamisította meg utóbb egykori szerepét, mert 1850-ben is úgy szemlélte az eseményeket, mint utóbb.

Az *Emléksorok* — a kézirat — a móri csatavesztés leírásával kezdődik, és a *Függetlenségi Nyilatkozat* kimondásával ér véget. A móri csata 1848. december 30-án volt, a *Függetlenségi Nyilatkozatot* 1849. április 14-én mondták ki. A kéziratból ugyan nem állapítható meg, hogy ez volna a teljes mű, a JÓKAI emlegette 1851-es kiadványkísérlet egész terjedelmének hiányában ezt nem is lehet megállapítani. Ám a kézirat tartalma, kompozíciója az egész benyomását teszi az olvasóra.

Az *Emléksorok* a válságos hónapokat tárgyalja. Két százból fonja a történetet JÓKAI. A harcéri eseményeket és a politikai történéseket egymást megvilágítani hívja elő, és gondolatmenetét eleve meghatározza a későbbi esemény, a *Függetlenségi Nyilatkozat*, amelyet — szerinte — nem kellett volna az országgyűlésnek elfogadnia. Ez békepárti álláspont. De JÓKAI azt is konstatálja, hogy a MADARÁSZ bukásával fölénybe került békepártnak már nem lehetett más programja, mint csak kitartani, vagyis ugyanazt akarni és vállalni, amit a republikánusok tettek. Egyetlen pártnak sem volt kikristályosodott programja. Ahogyan nem volt a hagseregnek egységes vezetése. Az *Emléksorok*-ban erőteljesen szóhoz jut KOSSUTH működésének kritikája. Oly erős ez a bírálat, hogy már a kézirathoz képest enyhíti azt JÓKAI, midőn a szöveget nyomtatni kezdik. KOSSUTH személyes kvalitásait ugyan elismeri, de KOSSUTH környezetét, s e környezet hangadóját, a feleséget úgy ítéli meg, hogy erősen befolyásolták KOSSUTHOT, és ez a befolyás kedvezőtlen volt, KOSSUTH pedig könnyen engedett. JÓKAI azonban nem akart elfogultan ítélni, csak keserű volt, csak azt látta, hogy az események alakulására már senkinek sincs befolyása. A hadvezetésben egyénileg kiváló emberek voltak, de egymással torzsalkodtak, féltékenykedéseikkel sok hibát vétettek. A katonák — a hadvezérek — gyanakodtak a polgári vezetésre is. KOSSUTH hadat tudott toborozni, de hadsereget vezetni nem. A polgári vezetésben viszont a pártoskodás örölte az energiákat. A pártok különben is a személyi erők pusztá eszközei, harci területei voltak. Az *Emléksorok* — a kézirat — XXVII. fejezetében írja JÓKAI: „Mindkét párt különös gyarlósága volt az: hogy céljai elérésének semmi egyéb akadályát nem látta mint az ellenpárt törekvését s azt hívé: hogy ha azt megbuktatá győz. Minden a pártvezéri intrikák következtében történt.” Békepárti körből szerzett tudomása volt végül JÓKAINAK az is, hogy az európai nagyhatalmaknak nem célja az 1815-ös bécsi kongresszus létrehozta európai „súlyegyent” fölborítani. Hivatkozik az *Emléksorok* BROWN-ra, az angol követre, ki a *Függetlenségi Nyilatkozat* visszavonásáért agitált a debreceni országgyűlési körökben. „Többször elment a girondisták gyűléseibe s tanácsla nekik: hogy az országgyűlés függetlenség nyilatkozatát meg kell semmisíteni. . . Nem az a nagyobb baj, úgymond az angol, hogy az orosz be fog jönni, hanem az: hogy Európa nem fogja önöket segíteni e határozatt miatt. Nem az hiba, hogy ellenségeik kezét felszabadították: hanem az: hogy barátaikét megkötötték.”

De csak a hadvezetés egyenetlenkedéseit, a bel- és külpolitika kapkodását marasztalta el. A nép lelkes, önfeláldozó harcokészségét, a katonaság áldozatosságát méltányolta. Mikor e méltánylásról van szó az *Emléksorok*-ban, akkor nemegyszer életképpé kerekedik a különben vázlatos szöveg. Az anekdotikus történetek egy része már negyvenkilencben megjelent, később pedig többször is fölhasználta őket JÓKAI. A kézirat XXII. fejezetéből például — s ez a *Fejezetek a magyar nép életéből — A szanta koldus, Az önkéntes zsebredugott kézzel, A k...-i gyermekek, a mignatur csata, Messiás neve 666* már a Charivari-rovatban megjelentek. Az 1850-ben papírra rótt *Emléksorok* ezeket változatlan formában fogadta magába. JÓKAI értékeit a hadvezetés és a politika eseményeire vonatkoztak. S van még egy vonása az *Emléksorok*nak a később kiadott szövegekhez képest, ez pedig önmaga szerepének a teljes háttérben hagyása. Az *Emléksorok* írója magáról nem beszél.

Szövegén közvetlenül a nyomtatás előtt bizonyíthatóan enyhített. Enyhített ott, ahol túlságos negatív színben tüntetett föl történetet vagy személyt. Főként KOSSUTH személyiségének rajzán változtatott, de nyilvánvalóan azért, mert békepárti hangoltsága a kormányzó valódi vagy vélt hibáit túlzásig kinagyította.

JÓKAI az *Emléksorok*ban a tényszerű és tárgyilagos hangvételre törekszik. Nem történelmet ír, hanem adalékokat a történelemhez. Munkája vázlatos, némely eseményt csak érint, nem magyaráz. Bizonyos kérdésekben azonban elragadja indulata, így a flamingó-párt, azaz a republikánus párt megítélésében. Ilyenkor egyértelműen lelepleződik forrása — NYÁRY Pál és köre — és pártállása. A vázlatos előadásmód azonban váltakozik az anekdotikus hanggal: egyes történeteket kikerekít, életképi formává alakít (*Fejezetek a magyar nép életéből* XXII. fej., *A magyar hadsereg alkatrészei* című XV. fej.).

Kéziratunk, az *Emléksorok*, az elkészült munka töredéke. E napló, visszaemlékezés kiforratlan mű benyomását kelti, nemcsak vázlatos, hanem stílusa is egyenetlen. Lendületessé olyankor lesz, ha indulatát önti ki vagy személyesen megélt mozzanatot rögzít; ilyen például KOSSUTH-tali beszélgetése. Ne feledjük azonban: a szerző ekkor még csak 25 éves!

A hadi, bel- és külpolitikai események dolgában jegyzetszerű a kézirat. A vezető személyiségek megítélése tézis-tömörű. De akármilyen is az ítélete, sose feledkezik meg a bírált személyek nemes vonásainak, erkölcsi tulajdonságainak méltánylásáról. Még MADARÁSZ Lászlót — *A gyémántos miniszter* hőst — sem ítéli el JÓKAI egyértelműen. A novella nem a hősré kihegyezett, hanem megint csak a szituációra. Az *Emléksorok* tanulsága szerint 1849 március—áprilisától kezdve nyilvánvaló volt már a közeli katasztrófa, de a becsület mindenkit a veszett ügyszökhöz kötött, s attól elszakadni senki nem akart.

Az *Emléksorok* kiadásának megakadályozása JÓKAIT arra bírta, hogy hallgasson a szabadságharc közvetlen kifejezéséről, de mikor később — a hetvenes évek közepén — már könyvbe gyűjthette a szabadságharc két esztendeje alatt írott cikkeit, bár nem emlegette, mégis használta — jegyzeteihez — az *Emléksorok* ötvenes években írott, kiadni is megkísérelt följegyzéseit. Húsz év után csupán annyi a változás, hogy JÓKAITól az ese-

mények messzebbre kerültek. Kimeríthetetlen példatárává vált a szabadságharc néhány hónapja a hősi helytállásnak, emberi és katonai példamutatásnak. Nem arról van szó, hogy az eseményeket objektíven mérlegelte-e vagy sem, hanem arról, hogy közvetlenül a bukás után — az *Emléksorok* a tanú rá! — látta a vállalkozás nemzeti nagyságát, de látta a küzdelem kilátástalanságát is. Később regényeinek légkörét megfényesítette a vállalkozás nagyságának emléke.

Ein unpubliziertes Jókai-Autograph

E. NEMESKÉRI

Die Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Széchényi hat im Jahre 1975 autographie Handschriften aus der ersten schriftstellerischen Periode von Mór JÓKAI erworben. Die Handschriften sind mit Ausnahme der Handschrift des Romanes *Die goldene Zeit in Siebenbürgen* (Erdély aranykora) unvollständig. Die gekauften Handschriften sind die folgenden:

Ein Werk ohne Titel über die Jahre 1848—49

Der Mann mit den zwei Hörnern (A kétszarvú ember)

Die goldene Zeit in Siebenbürgen (Erdély aranykora)

Türkenwelt in Ungarn (Törökvilág Magyarországon)

Die letzten Tage der Janitscharen (A janicsárok végnapjai)

Die Geschichte der ungarischen Nation (A magyar nemzet története)

Der vorliegende Aufsatz beschäftigt sich mit dem beim Druck in Beschlag genommenen Werke über 1848—49, das bis zu dieser Zeit nur aus den Andeutungen und Briefen des Schriftsteller bekannt war. Der Titel lautet: *Gedenkzeilen aus 1848—49*. (Emléksorok 1848—49-ből.)

Die Handschrift kam aus Caracas (Venezuela) aus dem Besitz der dort lebenden Familie VLADÁR nach Hause. Laut der Familientradition hätte diese Handschrift Frau Carolina VLADÁR geborene LÓNYAI (Frau von József VLADÁR) von JÓKAI erhalten. JÓKAI konnte zu der Zeit seiner Flucht, als er verborgen in Tardona lebte (in den Herbst- und Wintermonaten vom Jahre 1849) mit Frau VLADÁR in Verbindung geraten sein, deren Schloss in Bánhorváti und darin die reich ausgestattete Bibliothek eine Anziehungskraft auf JÓKAI ausüben konnte. Da bis jetzt über ihre persönlichen Verbindungen keine schriftlichen Beweise aufgefunden wurden, ist der Zeitpunkt des Schenkens auch nur anzunehmen.

Das Vorhandensein des Werkes *Gedenkzeilen aus 1848—49* hat die JÓKAI-Philologie bezweifelt und JÓKAI'S Andeutungen auf dieses Werk in seinen späteren Schriften für eine Legende gehalten.

Die Handschrift des Werkes enthält 63 Folio, die Mase der einzelnen Blätter sind 290×230 Millimeter. Es besteht aus dreisig kurzen Abschnitten, die ersten drei und die beiden letzten Abschnitten sind unnummeriert, die Paginierung ist nicht fortlaufend, sie bricht ab und beginnt wiederholt von Neuen. Am Anfang der einzelnen Abschnitte gibt der Schriftsteller ausführliche inhaltliche Auszüge, welche im vorliegenden Aufsatz auch publiziert sind um einen inhaltlichen Übersicht über den Inhalt der Handschrift zu geben. Die dreissig Kapitel behandeln die Ereignisse der Revolution vom 30. September 1848 (Tag der Schlacht bei Mór) bis zum 14. April 1849 (Proklamation der Dethronisierung der Habsburg-Dynastie).

Wir können nicht behaupten, dass das Werk vollständig ist, sei es aber auch nur ein Fragment, so ist es doch etwas Vollständiges und beschreibt aufeinander folgende Ereignisse. Besonders ausführlich wird im Werk die schwere Lage der Regierung, der Armee und der Parteien zur Zeit ihres debrecener Aufenthaltes besprochen.

Es ist ein eigenartiges Werk von JÓKAI. Tagebuch, Erinnerung, Abrechnung mit den Ereignissen. Die Vortragsweise ist skizzenartig, hie und da anekdotisch. Der Schriftsteller fällt über die Beteiligten der historischen Ereignisse ein hartes Urteil, doch bleibt er binnen der Grenzen der Objektivität.

Das Auftauchen dieses Werkes von Mór JÓKAI, welches Grundtext aller seiner späteren Erinnerungen an die Zeit des Freiheitskrieges ist, bildet das von der JÓKAI-Forschung so sehr vermisste Kettenglied, die Abrechnung mit den Ereignissen der Revolution.

Unter den Werken des Schriftstellers war bisher nur ein einziges satyrisches Portrait bekannt, *Der Diamantenminister* (A gyémántos miniszter) vom Jahre 1851, wo der Schriftsteller seiner Verbitterung und Zweifel Ausdruck gibt.

Die Atmosphäre der späteren JÓKAI-Romane über den Freiheitskrieg wurde von dem Andenken an die Grösse des nationalen Unternehmens geprägt.

